

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА СТАТТЕЮ 441 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

FEATURES OF CRIMINAL LIABILITY UNDER ARTICLE 441 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

Нечипоренко С.М., студентка IV курсу факультету адвокатури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Таранов М.А., студент IV курсу факультету адвокатури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Колосов Ф.В., студент IV курсу факультету адвокатури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Статтю присвячено висвітленню актуальної проблеми сучасного наукового загалу в області екології – дослідженню питання екоциду в розрізі кримінальної відповідальності. В даній статті розглядаються проблеми екоциду як кримінального правопорушення, який тлумачиться саме через екологічне законодавство, враховуючи український та міжнародний досвід. Ціллю статті є визначення «екоцид», його виникнення, значущість, компонентів даного кримінального правопорушення, а також аналіз національної та міжнародної практики. З метою визначення напрямку подальшого вдосконалення національного кримінального законодавства в галузі екоциду здійснено аналіз робіт наукових закордонних науковців, а також враховано практику регулювання даного питання в інших країнах. В даний час достатньо держав, в цьому числі й Україна, вже закріпили у своєму державному законодавстві «екоцид» як злочин, дали характеристику всіх компонентів його складу та передбачили юридичну відповідальність. Надано оцінку компонентам складу кримінального правопорушення «екоцид» в українському законодавстві, а також продемонстровано інтерес щодо проблемності об'єктивної сторони злочину. Робиться акцент на диспозиції статті 441 Кримінального кодексу України, як вилик останніх місяців війни, через велику шкоду навколишнього природному середовищу. Наразі держава-агресор завдає колосальних збитків довкіллю України. Повномасштабна військова агресія російської федерації проти України разом із застосуванням всіх існуючих військових сил формує безпосередню загрозу ядерним предметам і установам в Україні і несе небезпеку добробуту як європейському континенту, так і за його межі. На даний момент масове знищення, забруднення природного середовища та інші аналогічні дії формують структуру правопорушення за Кримінальним кодексом України. У статті проаналізований механізм притягнення до кримінальної відповідальності за екоцид та актуальність складу злочину за статтею 441 Кримінального кодексу України, де передбачено санкцію як позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років за масове знищення рослинного і тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також здійснення інших вчинків, які можуть потягнути за собою екологічну катастрофу, що ставить Україну на один рівень спільно із іншими державами, де це становище вже існує. Зроблено висновок, що задля забезпечення людства від екологічної катастрофи необхідне подальше вдосконалення правової регламентації питання екоциду в національному кримінальному законодавстві.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, навколишнє природне середовище, екологічне правопорушення, військові злочини, кримінальна відповідальність.

The article is dedicated to highlighting the current problem of the modern scientific community in the field of ecology – the study of the issue of ecocide in terms of criminal liability. This article examines the problems of ecocide as a criminal offense, which is interpreted precisely through environmental legislation, taking into account Ukrainian and international experience. The purpose of the article is to define "ecocide", its occurrence, significance, components of this criminal offense, as well as an analysis of national and international practice. In order to determine the direction of further improvement of the national criminal legislation in the field of ecocide, an analysis of the works of foreign scientists was carried out, and the practice of regulating this issue in other countries was also taken into account. Currently, enough states, including Ukraine, have already enshrined "ecocide" in their state legislation as a crime, described all its components, and provided for legal liability. An assessment of the components of the criminal offense of "ecocide" in Ukrainian legislation is provided, and an interest in the problematic nature of the objective side of the crime is also demonstrated. Emphasis is placed on the disposition of Article 441 of the Criminal Code of Ukraine, as a trend of the last months of the war, due to the great damage to the surrounding natural environment. Currently, the aggressor state is causing colossal damage to the environment of Ukraine. The full-scale military aggression of the Russian Federation against Ukraine, together with the use of all existing military forces, constitutes a direct threat to nuclear objects and institutions in Ukraine and poses a danger to the well-being of both the European continent and beyond. At the moment, mass destruction, pollution of the natural environment and other similar actions form the structure of offenses under the Criminal Code of Ukraine. The article analyzes the mechanism of bringing to criminal responsibility for ecocide and the relevance of the crime under Article 441 of the Criminal Code of Ukraine, which provides for the sanction of eight to fifteen years of imprisonment for mass destruction of flora and fauna, poisoning of the atmosphere or water resources, as well as the implementation of other actions that can lead to an ecological catastrophe, which puts Ukraine on the same level as other states where this situation already exists. It was concluded that further improvement of the legal regulation of the issue of ecocide in the national criminal legislation is necessary in order to protect humanity from ecological catastrophe.

Key words: criminal offense, natural environment, environmental offense, war crimes, criminal liability.

Постановка проблеми. Питання забруднення екологічного середовища є достатньо гострим останні 40 років. Відповідно, для сучасного світу є необхідним створення відповідного механізму для забезпечення екологічної безпеки, оскільки з кожним роком людство здійснює все більший негативний вплив на природне середовище, що впливає як безпосередньо на екологію, так і на здоров'я самих людей. Безсумнівно, що масове знищення фауністичної та флористичної складової являє собою повноцінний злочин проти навколишнього довкілля, яке більш детально розкрито у Кримінальному Кодексі України (далі – ККУ) [1], а саме у статті 441.

Виходячи з робіт сучасних науковців в галузі екології, на сьогоднішній день постановка екоциду на один рівень із злочинами проти людства є необхідним кроком, оскільки в іншому випадку ризик екологічної катастрофи буде занадто великим. Актуальність цього питання також зростає внаслідок початку російсько-української війни, оскільки у зоні бойових дій щотижня виникають аварійні ситуації, що містять в собі загрозу для атмосферного повітря, підземних вод, рослинного та тваринного світу тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідженні основних питань правового регулювання екоциду та його кримінальна відповідальність

зокрема зробили такі вчені: Г.А. Гончаренко, С.М. Мохончук, М.П. Куцевич, А.В. Фокін, Ю.О. Решетов, Ф.І. Кожевников, І.І. Карпець, Девід Кротт. Також, висвітленню проблематиці цього питання присвячено багато наукових робіт та конференцій, офіційних доповідей міжнародних організацій та їх рекомендації тощо.

Виклад основного матеріалу. Кримінальна відповідальність за екоцид регулюється статтею 441 ККУ [1]. Цю статтю, за своєю, кваліфікацією, можна віднести до бланкетних норм, тим самим, наголошуючи, що кримінальне законодавство не розкриває увесь зміст поняття «екологічна катастрофа» та не надає нормативно-правового тлумачення. Для більш точного визначення нормативного поняття «екоцид» потрібно звернутися до екологічного законодавства та спеціальних нормативно-правових актів, які регулюють визначення даного питання.

Конституція України у ст. 9 вважає правовими джерелами також міжнародно-правові угоди [2]. Тож можна зробити висновок, що до цього питання, доречним буде використання міжнародно-правові акти у сфері екології, як Конвенція про охорону дикої флори і фауни і природних середовищ існування у Європі 1979 року [3], Віденська конвенція про охорону озонового шару 1985 року [4], Конвенція про ядерну безпеку 2004 року [5]. Всі ці нормативно-правові акти у той чи іншій мірі визначають поняття «екологічна катастрофа».

Слушним у відношенні ст. 441 ККУ [1] та визначення кримінальної відповідальності є те, що таке визначення потрібно регламентувати разом з відповідним законодавством України про надзвичайні ситуації. Безпосередньо мається на увазі Кодекс цивільного захисту України [6], котрий передбачає регулювання норм, які визначають захист населення, навколишнього середовища, територій та майна від надзвичайних подій, реагуванням на них загальнодержавної концепції цивільної охорони та встановлює можливість організацій державного уряду, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, права та обов'язки громадян України, іноземців та осіб без громадянства, компаній, організацій та установ незалежно від форми власності.

Відповідно до п. 19 ст. 2 Кодексу Цивільного захисту України зазначено поняття «катастрофа» як великої за масштабами трагедії чи іншої дії, що призводить до тяжких результатів [6]. Поняття «аварія» також встановлено у цій статті як небезпечне явище техногенного характеру, що спричинило ураження, травмування населення або формує на окремі землі, або на землі суб'єкта господарювання небезпеку життя або самопочуття населення, і призводить до руйнування будинків, споруд, обладнання та транспортних засобів, недотримання виробничого або транспортного процесу або тягне за собою наднормові, аварійні викиди забруднюючих препаратів та інший шкідливий вплив на навколишнє природне середовище. Подібним способом, природоохоронною аварією необхідно розглядати великі відповідно до масштабів небезпечні дії техногенного характеру, що породжують наднормативні викиди забруднюючих елементів та інший шкідливий вплив на навколишнє середовище, що спричинили шкоду для жителів, значної кількості потерпілих та вбитих людей, заподіяння істотних матеріальних втрат, а також до нездійсненності проживання населення.

Що стосується нормативного закріплення «екоциду» як кримінального правопорушення в міжнародно-правових документах, то вперше офіційно його було закріплено у ст. 26 Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства 1991 року. Саме таке визначення там було зазначено: «людина, яка умисно заподіює або наказує заподіяти шкоди навколишньому середовищу, в разі визнання її винною повинна бути покарана». Визначення хоч і непряме, однак вказувало на екоцид. Пізніше, у 1995 році, дану статтю виключили. У 2002 році знову спробували

криміналізувати даний злочин у Римському статуті міжнародного суду. Але він закріплювався в контексті військових злочинів і збройних конфліктів, або ж злочинів проти людяності, що передбачає руйнування природного середовища шляхом вчинення масових атак проти населення того чи іншого регіону [7].

Прикладами екологічних катастроф можуть слугувати Канадська екологічна катастрофа 1970 р., аварія на хімічному заводі Севезо (Італія, 1976 р.), викид ціаністих сполук у Бхопалі (Індія, 1984 р.), загибель Аральського моря, Чорнобильська катастрофа (Україна, 1986 р.), організоване іракською армією скидання нафти до Перської затоки під час війни 1991 р., екологічна катастрофа в Угорщині 2010 р., вибух нафтової платформи Deepwater Horizon у Мексиканській затоці 2010 р., аварія на АЕС Фукусіма І в Японії 2011 р., витік дизельного палива в Норильську 2020 року тощо.

У рішенні справі «Гримковська проти України» ЄСПЛ наголосив на наступному: якщо проблема торкається природоохоронної загрози, обґрунтована претензія згідно зі ст. 8 Конвенції здатна з'явитися тільки в такому випадку, якщо належна небезпека доходить подібного ступеня, то що призводить до значного зміщення в гірший бік можливості заявника використовувати власне житло, мати особисте та сімейне життя. [8] Подібним способом, висновок про недотримання статті 8 Конвенції залежить від певних факторів, а поняття «рівень, що тягне до значного погіршення» вважається оцінюючим і здатний встановлюватися за ступенем шкідливого впливу і стимульованими результатами.

Також варто уваги рішення у справі «Дубецька та інші проти України» щодо відповідності публічних та приватних інтересів, а також використання принципу пропорційності в роботі країни [9], ЄСПЛ запропонував наступні аспекти, відповідно до яких необхідно постановити, чи насправді мала роль недотримання прав людини в контексті статті 8 Конвенції:

1) існувала ситуація результатом несподіваного повороту подій або, навпаки, була вже давно добре знайома державним органам уряду;

2) чи держава була або мала бути поінформована, що загроза або шкідливий вплив на особисте життя заявника;

3) на тому чи іншому рівні заявник сприяв формуванню умови для себе і був у стані виправити її без зайвих витрат.

Тобто, потрібно наголосити на тому, що «екоцид» як феномен, котрий охоплює декілька сфер публічного життя, насамперед предметне його тлумачення у той чи іншій мірі висвітлено у ст. 8 Конвенції має відображення у екологічному та кримінальному законодавстві.

В даний час глобальне знищення, засмічення природних ресурсів та інші аналогічні дії утворюють склад злочину встановлений у кримінальному законодавстві цієї чи іншої держави. Фіксування у Кримінальному кодексі України ст. 441 «екоцид», який передбачає санкцію у вигляді позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років за масове знищення тваринного або рослинного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу [1], виставляє Україну на один ступінь разом із іноземними державами, де такий стан вже має право на існування.

Об'єктом екоциду є захищеність природи як довкілля людини [10, с.999]. Але згідно з взаємовідносинами до цього компонента злочину в науці є інші погляди. Наприклад, існує думка, що об'єктом є – сфера проживання єдиного народу, дехто вважає, що об'єктом буде місце існування всього живого, а хтось акцентує увагу, що об'єкт – це, безпосередньо, природне середовище, громадськість, цивілізація та виробництво біологічного продукту тощо. Прийнято вважати, що родовим об'єктом злочинів екологічного характеру є суспільні відносини у сфері навколишнього природного середовища, на які відбулося посягання

злочинного діяння, а основним безпосереднім об'єктом злочину є суспільні відносини у сфері забезпечення безпеки людства, складовою частиною яких є право невизначеного кола осіб на сприятливе екологічне середовище.

Тобто можна побачити тенденцію, що визначення об'єкта екоциду не до кінця визначене поняття та його феноменом стає те, що з розвитком подій соціальні норми можуть змінюватися, відповідно й національні приписи для визначення тих чи інших обставин та їх опис також. Ми вважаємо, що війна в Україні вносить свої корективи щодо визначення, що під собою підкреслює поняття «екологічна катастрофа».

Предмет екоциду – тваринний світ, рослинний світ, водні ресурси, повітря, територія, надра інші елементи екосистеми та космічний простір. Зазначено, що предмет будь-якого злочину – це його змістовне наповнення, яке апіорі є факультативною ознакою об'єкта злочину та несе фізичний, соціальний та юридичний характер.

Об'єктивна сторона злочину екоциду виявляється у таких формах як:

- глобальне знищення тваринного або рослинного світу;
- отруєння атмосфери або водних ресурсів;
- здійснення інших вчинків, які можуть спричинити екологічну катастрофу.

Під глобальним знищенням рослинного або тваринного світу мається на увазі абсолютне або вибіркоче їх усунення на конкретній території, отруєння атмосфери або водних ресурсів передбачає просування у атмосфері, річках, озерах, провалах, океанах та інших ставках досить високої кількості отрут радіоактивного або хімічного походження, котрі можуть викликати у людей важкі форми захворювання і смерть. Не оминає цей тип впливу і представників флори та фауни, тому що це може призвести до їх вимирання або загибелі. Зразком раніше зазначених небезпечних вчинків є діяльність фабрик, що понаднормово викидають у навколишню сферу забруднюючі елементи.

Відповідно до складу злочину, він вважається формальним, оскільки буде розцінюватися закінченим з моменту вчинення у будь-якій формі, котра зазначається у ст. 441 ККУ.

Суб'єкт екоциду – загальний. Суб'єктивна сторона – прямий умисел.

Встановлення суб'єкта екоциду є досить проблематичним питанням у академічній сфері. Так, М. І. Хавронюк акцентував увагу, що суб'єкт екоциду – загальний (фізична, осудна особа віком від 16 років) [10, с. 1350]. Дана думка автора виношує частковий вигляд, оскільки для екоциду характерний як загальний, так і спеціальний суб'єкт, що можливо проаналізувати у випадках відомих екологічних катастроф, котрі можна характеризувати згідно зі ст. 441 ККУ, – аварія на Чорнобильській АЕС 1986 року.

Через війну в Україні сталося чимало екологічних катастроф. Як приклад, у Миколаєві – екологічне лихо: тисячі тон олії із пошкоджених цистерн досягли Бузького лиману. В результаті лиман покритися густою жирною

піною, на березі гинуть птахи. Вода в лимані жирна, що випромінює вкрай неприємний запах, на берег із води вилізли водоплавні птахи, вони були практично знерухомлені, згодом вони загинули. Тисячі тон рідини витекли з цистерн, пошкоджених внаслідок атаки дронів 17 жовтня. Тоді річки соняшникової олії текли вулицями, в результаті потрапили у водойму.

На багатьох територіях України тривають діючі воєнні дії, які формують численні обмеження з метою природоохоронної роботи. Військові дії, охопили значну частку ділянки природно-заповідного фонду України. Таким чином, національні парки та заповідники зазнають суттєвих втрат. У цих зонах зростають тисячі типів рослин, які внесені до Червоної книги України і охороняються законодавством. Згідно з обчисленнями експертів, під загрозою знищення є приблизно 200 територій Смарагдової мережі Це 2,9 млн гектарів, які потребують охорони в загальноєвропейському ступені.

У процесі російської бойової агресії проти України загострилися сильні пожежі на територіях лісового фонду. На 8 травня 2022 р. державними лісогосподарськими підприємствами ліквідовано 232 пожежі єдиною площею 1875 гектарів, що більше ніж в 2,7 разів з числа і в 41 раз з місця загорянь через показники минулого року. За даними, понад п'ятдесят відсотків (54%) цих пожеж з'явилися внаслідок виконання військових операцій, при 7% фактором вважається підпалення, 13% – сільгоспідпали, 26% – необережне поводження з вогнем населення. Санкціоновано 26 великих лісових пожеж (область займання більше 5 гектарів), з яких 23 загорання загальною площею 1496 гектарів раніше усунуто. З метою порівняння: за аналогічний період 2021 відзначений лише єдина пожежа (наділом 6 гектарів). З підтвердженої кількості 23 великі пожежі обумовлені проведенням військових бойових дій.

Висновок. Отже, хотілося б ще раз наголосити на тому, КК України [1] надає не закріпленій перелік діянь, які можуть стосуватися екоциду. Ми підтримуємо подібну позицію законотворця, тому що проживаємо в період 4-го і 5-го науково-технічних укладів, буйного формування 6-го укладу, що має так само розкрити нові можливості з метою постановки природоохоронних проблем, так і навіть сформувати нові закляки у вигляді ще невивчених чи малозвіданих труднощів засмічення навколишнього середовища, подібних і застосування геномодифікованих організмів, пестицидів і добрив нового походження, вплив різного роду випромінювань на активні організми і навколишнє середовище, освоєння нанотехнологій в біотехнологіях, енергетиці, медицині, а не тільки через військові дії агресора. Хоча, правильно сказати, що саме російські війська зараз формують на території України справжній екоцид.

Розширення диспозиції – єдиний правильний варіант на виклик сьогодення. Інституційний механізм та правове регулювання екоциду вкрай складне та багатоаспектне питання. Ми повинні аргументувати це тим, що заборонена (неприпустима) поведінка охоплюється об'єктивною стороною. А об'єктивна сторона, у свою чергу, постійно зазнає змін з впливом часу та нових тенденцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
2. Конституція України від 28.06.1996, № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Конвенція про охорону дикої флори та фауни від 19.09.1979, № 995_032. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_032#Text
4. Віденська конвенція про охорону озонового шару від 22.03.1995, 995_088. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_088#Text
5. Конвенція про ядерну безпеку від 17.06.1994, № 995_023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_023#Text
6. Кодекс Цивільного захисту України: Закон України від 02.10.2012, № 5403-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>
7. Jack Marley. Ecocide: why establishing a new international crime would be a step towards interspecies justice. URL: <https://theconversation.com/ecocide-why-establishing-a-new-international-crime-would-be-a-step-towards-interspecies-justice-162059>
8. Гримковська проти України : рішення ЄСПЛ від 21 липня 2011 року, заява № 38182/03. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_729
9. Дубецька та інші проти України : рішення ЄСПЛ від 10 лютого 2011 року, заява № 30499/03. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_689
10. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 3-тє вид., переробл. та доп. Київ : Атіка, 2003. 1056 с.